

A középiskola-választás sikeressége

Két korábbi tanulmányban (Andor, 2003; Andor, 2004) leírtam, hogy a fenntartó és a szerkezet szerint különböző gimnáziumokat szignifikáns módon más-más szocio-kulturális háttérű gyerekek töltik meg. Arról azonban nem volt szó, hogyan kerülnek ezek a gyerekek választott iskoláikba, és szüleik, illetőleg ők maguk mennyire elégedettek utólag a választással.

A társadalmi szelekció természetesen nem újkeletű jelenség, ám 1990, a rendszerváltás óta felerősödött. A KSH adataiból mindez jól követhető. A II. világháború előtt a magyar társadalom meglehetősen rendies jellegű és zárt volt. Az 1930-as népszámlálás szerint a foglalkozási hierarchia tetején lévők 47 százaléka származott ugyancsak a foglalkozási hierarchia tetején lévő apától. Az 1945 utáni politikai változások hatására ez az arány erősen lecsökkent (1973-ban csak 19 százalék volt), majd elkezdett felfelé kúszni: 1983-ban 21 százalék, 1992-ben 26 százalék. Ám ha az 1992-es felvételen elkülönítjük a 29 éves vagy fiatalabb férfiakat – vagyis azt a jövőbeni arányt szemléljük, amelyben már egyre kevésbé fog érződni az 1945 utáni nagyobb mobilitás hatása –, az arány 47 százalék (Harcza, 1995), tehát már el is éri az 1930-as szintet. Márpedig semmi kétség, ez be fog következni. Ugyanezt a jelenséget mutatja a gimnáziumi továbbtanulás adata: 1964-ben a felsőfokú végzettségű apák gyerekeinek még csak 63 százaléka ment gimnáziumba, vagyis a továbbtanulásra, így a foglalkozási hierarchia majdani tetejére leginkább felkészítő gimnáziumba; 1971-ben 69 százaléka, 1997-ben pedig már 73 százaléka.

Ki hogyan választ iskolát?

Az 1. táblázatból látható, hogy az iskolázottabb családok gyerekei a magasabb presztízsű iskolákban erősen túlréprezentáltak, az alacsonyabb presztízsűekben pedig alulréprezentáltak. (A táblázatban az 1,0 jelenti azt, hogy olyan arányban jár egy csoport egy bizonyos iskolába, mint amennyi a középiskolás népességen belüli aránya.) Például az egyetemet végzett apák gyerekei 3,6-szor nagyobb arányban fordultak elő a nyolc osztályos gimnáziumokban, mint amekkora a középfokú iskolába járók közti arányuk), és tízszeresen alulréprezentáltak voltak a szakmunkásképzőben és a szakiskolában, míg utóbbiban, amelyből sem továbbtanulni nem lehetett, sem a munkaerőpiac szempontjából nem adott értékelhető végzettséget, a legfeljebb nyolc általánost végzett apák gyerekei 3,4-szeresen túlréprezentáltak voltak. (1)

Mindezt természetesen megelőzi az iskolaválasztás: nem csak a különböző típusú közép-fokú iskolák társadalmi összetétele különbözik, hanem az is, hogy milyen információk alapján döntöttek a családok egyik vagy másik iskola mellett. Minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál nagyobb arányt képviselnek az informális információk (ismerős, rokon, a gyerek barátai, iskolatársai és a környezet közvéleménye), és annál kisebbet a hivatalos információ-források (a középiskola bemutatkozása az általános iskolában, általános iskolai pályaeorientálás, elektronikus és írott sajtó, tájékoztató kiadvány). Az információ-szerzési stratégia eltérései mögött kulturális meghatározottságot lehet sejteni. Az iskolázottabb családok sűrűbb kapcsolati hálójával rendelkeznek abban a körben,

1. táblázat. A különböző iskolázottságú családokból jövő gyerekek reprezentációja a különböző típusú középfokú iskolákban, 1997/1998

Apa iskolai végzettsége	Hova jár a gyerek					
	8 osztályos gimnázium	6 osztályos gimnázium	4 osztályos gimnázium	szakközép-iskola	szakmunkás-képző	szakiskola
8 ált. v. kevesebb	0,2	0,1	0,4	1,0	1,8	3,4
Szaktmunk. végz.	0,3	0,4	0,7	1,1	1,4	1,2
Érettségi	1,2	1,2	1,1	1,2	0,6	0,2
Főiskola	1,7	1,9	1,9	0,7	0,3	0,7
Egyetem	3,6	2,9	1,9	0,4	0,1	0,1

Forrás: Andor, 1999, 4. (Számított adat.)

amelynek több ismerete van az iskolákról, ezért kevésbé kényszerülnek hivatalos források igénybevételére. Valószínűleg kevésbé is bíznak ezekben a forrásokban, amelyek tulajdonképpen még akkor is az iskolák „reklámnyagaiból” állnak össze, ha egy könyvkiadó összegyűjtve adja ki továbbtanulási útmutató formájában, vagy ha egy-egy megyei vagy a fővárosi pedagógiai szolgáltató kínálja pályaválasztási útmutatóként.

Ha ennél a már-már közhelyszámba menő megállapításnál többet akarunk megtudni, akkor a különböző iskolázottságú családok információszerzési stratégiáját nem csak iskolatípusonként célszerű vizsgálni, hanem azt kell megnézni, hogy miben különböznek egymástól az azonos iskolázottságú, ám gyerekeiket más-más középiskola-típusba küldő családok. Ezt az elvet követve érdemes összehasonlítani néhány szélső csoportot:

- egyetemi végzettségű apák gimnáziumba járó gyerekeit, akik csak informális forrásból szerezték információikat, ugyancsak egyetemi végzettségű apák szakközépiskolába járó gyerekeivel (2. táblázat A és B oszlopa);
- szakmunkás végzettségű apák gimnáziumba járó gyerekeit, akik csak informális forrásból szerezték információikat, ugyancsak szakmunkás végzettségű apák szakmunkásképzőbe és szakiskolába járó gyerekeivel (2. táblázat C és D oszlopa).

Ha megnézzük a 2. táblázat A és B oszlopát, akkor olyan különbségeket látunk, amelyek – hiába az apák formálisan azonos iskolai végzettsége – eltérő kultúrát sejtetnek. Az információkat kizárólag informális forrásból szerző családok magabiztosabbak, nem kértek tanácsot az iskolaválasztáshoz, nagyobb arányban jelentkeztek elit gimnáziumba, és 97 százalékuk egyetemi diplomáig szeretné taníttatni gyermekét (a másik csoportban csak kétharmaduk). Valószínűleg nem véletlen, hogy többen laknak közülük Budapesten és kevesebben falun. A lakóhellyel, de értékválasztással is összefügg, hogy gyermekeiket mind általános iskolás, mind középiskolás korában többen jártatták iskolán kívüli különórára, és egy gyerek átlagosan több különóra járt, mint az egyetemet végzett apák szakközépiskolás gyerekei. Ez sem véletlen, hiszen a különórák értelméről is szignifikánsan másképp vélekednek: az A oszlopban nem annyira a különórák közvetlen hasznát, mint inkább személységet gazdagító vonásait tartják fontosnak. (Ezt igazolja, hogy az A oszlopbeli apák gyerekei szignifikánsan többen folytatnak teljesen „fölösleges” zenei stúdiumokat, mint a B oszlopbelieké.) Ezekben a családokban joggal feltételezhetünk nagyobb kulturális örökséget, hiszen majdnem felük legalább második generációs értelmiségi (a másik csoportnak csak negyede), és jóval több köztük az olyan, akinek anyja, apja is diplomás volt. Az anyák között több mint kétszer annyian diplomások, mint a másik csoportban, és háromszor annyian beszélnek két vagy több idegen nyelvet. Valószínűleg gyermekeiket is jobban tudták segíteni általános iskolai tanulmányaikban, mert annak ellenére, hogy közülük többen jártak fővárosi iskolába, mégis jobb volt a tanulmányi átlaguk. (2) Magasabb kulturális szintjük következtében a szülők munkaerőpiaci helyzete is jobb: mind az anyák, mind az apák közül kevesebben voltak munkanélküliek. Ebből következően anyagi hely-

zetük is jobb: többen élnek az átlagnál magasabb színvonalú lakásban. Bár a két csoport ugyanolyan arányban családi ház-tulajdonos, csakogy a B csoportban háromszor annyi ház van falun, mint az A csoportban, tehát az ingatlan kisebb értékű.

2. táblázat: Szélső csoportokat jellemző változók

	A	B	C	D
Lakóhely: Budapest	40%	32%	6%	8%
Lakóhely: község	11%	26%	33%	49%
Nem kért tanácsot az iskolaválasztáshoz	62%	46%	53%	41%
Az iskola, ahova felvették, az első tíz között van	21%	10%	8%	0%
Általános iskolás korában járt iskolán kívüli különóra ra átlagosan hányféle iskolán kívüli különórára járt	76%	51%	44%	40%
iskolán kívüli nyelvrára járt	1,9	1,2	1,3	1,1
iskolán kívüli nyelvrára járt	47%	21%	21%	7%
A gyerek középiskola mellett is járt iskolán kívüli különórára átlagosan hányféle iskolán kívüli k ülönórára járt	67%	39%	24%	21%
iskolán kívüli nyelvrára járt	1,5	1,3	1,2	1,1
iskolán kívüli nyelvrára járt	40%	27%	9%	7%
A szülők véleménye a különórak értelméről: haszon -orientált*	40%	59%	59%	69%
A szülők véleménye a különórak értelméről: érték -orientált**	46%	31%	31%	27%
Havi kiadás a különórákra	3400 Ft	1800 Ft	846 Ft	526 Ft
Egyetemi diplomáig akarják taníttatni a gye reket	97%	69%	61%	4%
Az apa két vagy több idegen nyelvet beszél	35%	28%	2%	0%
Az apa volt már munkanélküli	8%	11%	28%	41%
Az anya volt már munkanélküli	17%	26%	29%	43%
A családban van számítógép	74%	69%	36%	22%
Az apai nagyapa diplomás	47%	27%	4%	3%
Az apa mindkét szülője diplomás	21%	14%	1%	1%
Az apai nagyapa szakmunkás vagy szakképzetlen	33%	57%	88%	91%
Anya iskolai végzettsége: egyetem	61%	27%	2%	0%
Anya iskolai végzettsége: főiskola	23%	24%	14%	2%
Anya iskolai végzettsége: érettségi	14%	36%	45%	19%
Anya iskolai végzettsége: szakmunkásképző	2%	6%	25%	48%
Anya iskolai végzettsége: legf. 8 ált	0%	6%	14%	31%
Az anya két vagy több idegen nyelvet beszél	30%	11%	4%	1%
Anyai nagyapa diplomás	40%	19%	6%	3%
Anyai nagyapa iskolai végzettsége: legalá bb érettségi	62%	36%	15%	9%
Anyai nagyanya diplomás	22%	8%	4%	2%
Anyai nagyanya iskolai végzettsége: legalább érettségi	49%	30%	15%	5%
Lakhatás minősége az átlagnál jobb	47%	27%	21%	16%
Saját ház	46%	45%	66%	59%
ebből községben	8%	23%	45%	36%
Gyerekszám	2,4	2,6	2,1	2,5
Tanulmányi átlag az általános iskolában	4,7	4,1	4,4	3,1

* A választott itemek: hozzásegíti a gyereket a továbbtanuláshoz; jó ha több dologhoz is ért; könnyebben fog állást találni.

** A választott itemek: akármivel fogja keresni a kenyerét, ettől boldogabb lesz; csak így derülhet ki, hogy van-e valamihez képessége.

Az oszlopok: A – Egyetemi végzettségű apa gimnáziumba járó gyereke (csak informális forrásból tájékozódott)
B – Egyetemi végzettségű apa szakközépiskolába járó gyereke
C – Szakmunkás végzettségű apa gimnáziumba járó gyereke (csak informális forrásból tájékozódott)
D – Szakmunkás végz ettségű apa szakközépiskolába vagy szakiskolába járó gyereke

Forrás: MTA-kutatás, system file, 1998.

A szakmunkás apák gyerekeinél hasonló különbségeket látunk a két csoport között, csak más szinten. Az információkat kizárólag informális forrásból szerző családok itt is

magabiztosabbak: ők is kisebb arányban kértek tanácsot az iskolaválasztáshoz; 8 százaléuk irányította gyermekét kifejezetten elit gimnáziumba, míg a D csoportban egyetlen gyerek sincs, aki a szakközépiskolák rangsorának első tíz helyén lévő iskolába ment volna (holott elit szakközépiskolába könnyebb bejutni, mint elit gimnáziumba). A legnagyobb különbség természetesen abban van, hogy amíg a C csoportbeli apák 61 százaléka egyetemi diplomáig szeretné taníttatni gyermekét, a másik csoportban mindössze 4 százalék. (3) Budapesten ugyan nagyjából azonos arányban laknak, falun viszont jóval kevesebben. De mivel mindkét csoport nagyságrenddel nagyobb arányban falusi lakos mint az egyetemet végzett apák családjai, ezért a lakóhely jobban determinálja, hogy mind általános iskolás, mind középiskolás korban nehezebben jutottak iskolán kívüli különórákhoz. De ha a különóra aránya egyforma is, azok értelméről másképp vélekednek: a gyermeküket gimnáziumba irányítók itt sem annyira a különóra közvetlen hasznát, mint inkább személyiséget gazdagító vonásait tartják fontosnak (bár itt a több épp annyi, mint az egyetemi végzettségű apáknál a kevesebb). A C oszlop családjában gazdagabb a kulturális örökség, de ezt nem az apai, hanem az anyai ág hozza. Miközben az apák nyelvtudásában és az apai nagyszülők iskolázottságában nincsenek különbségek, az anyáknál vannak. A C csoportban az anyai nagyszülők között diplomás ugyan elvétve akad, de legalább érettségivel rendelkező nagyapa és nagyanya annál inkább. Maguk az anyák is sokkal iskolázottabbak a C csoportban, mint a D-ben: 2 százalék egyetemet végzett, 14 százalék főiskolát, 45 százaléknak érettségije van, és mindössze 14 százalékuk szakképzetlen. Ezzel szemben a D csoportban nincs egyetemet végzett anya, főiskolai diplomával mindössze 2 százalék rendelkezik, érettségizett is csak 19 százalék van, a szakképzetlenek aránya pedig majdnem eléri az egyharmadot. Ezen kívül a C csoportban több anya beszél idegen nyelvet. A gimnazisták esetében tehát olyan családokról van szó, ahol az anyák egy része házassága révén formálisan lecsúszott korábbi rétegeből, és gyermekében szeretné reprodukálni régi családja szintjét. Ennek érdekében korlátozzák a család nagyságát (ennél a csoportnál a legkisebb a gyerekszám); feltehetően gyermeküket is jobban motiválják a tanulásra, és segíteni is többet tudnak, hiszen a gyerekek általános iskolai tanulmányi átlaga 4,4. Ambícióikhoz ambiciózusabb férjet is kerestek – akit feltehetően még sarkallnak is a teljesítményre –, hiszen az apák azonos végzettsége ellenére jóval kevesebben voltak életük során munkanélküliek, mint a D csoportbeli apák (28, szemben a 41 százalékkal). A munkanélküliség alacsonyabb szintjéből következően anyagi helyzetük is jobb: többen élnek az átlagnál magasabb színvonalú lakásban, és nagyobb arányban családi ház-tulajdonosok.

Az iskolaválasztás sikeressége

Az összes középiskolátípusra vonatkozó elemzést az iskolák fenntartója szerint nem lehet elvégezni, mivel az önkormányzat melletti legnagyobb fenntartó, az egyház középiskolái főleg gimnáziumok, a szakmai iskolák száma kevés. Az alapítványi középiskolákban tanulók száma pedig összességében is elenyésző (bár szám szerint sok ilyen iskola van), így hát a fenti, több szempont alapján képzett csoportok elemszáma túl kicsi lenne az elemzéshez. Hogy a fenntartók szerint is vizsgálódhassunk, és a reprezentatív minta mégse vezessen a különböző tagolások során elemezhetetlenül kis populációkhoz, ezért a folytatásban a gimnáziumokra kell szorítkoznunk. Ehhez egy olyan országos reprezentatív minta szolgál alapul, amelyben a 2002-ben érettségi előtt álló gimnazisták szerepelnek.

Arra a kérdésre, hogy „Ha most kellene dönteni, melyik iskolába menjen, hogyan döntene?”, a gimnazisták 74 százaléka válaszolta, hogy ugyanebbe az iskolába jönne. Ezt lehet pozitívan értékelni (a többség elégedett), de lehet negatívan is (a megkérdezett gyerekek negyedrésze határozottan úgy érzi, hogy nincs jó helyen). A valóság feltételezhetően nem ennyire kedvező, mert a megkérdezettek 45 százaléka számolt be arról, hogy

gimnáziumi évei alatt volt olyan pillanat, amikor elment volna másik iskolába. A megkérdezettek legalább két okból festhetnek a valóságosnál kedvezőbb képet. Az egyik: nem hiszik el, hogy a kérdőív anonim marad, és félnek a retorziótól. Ez a félelem egyértelműen tetten érhető annál a kérdésnél, amelyik ama „pillanat” okairól érdeklődik; a kritikus érzelműek itt megtorpantak, és több mint negyedrészüik nem mert válaszolni a kérdésre. A másik ok: előbb-utóbb mindenkinél működésbe lépnek a kognitív disszonanciát megszüntető leki mechanizmusok. Lassacskán „megszeretik” az iskolát, de legalábbis megbékélnek vele, mert a rossz közérzetet és csalódottságérzést huzamosabb ideig nem lehet elviselni. Mondhatná valaki, hogy torzítás nem csak egy irányban lehetséges. Miért nem feltételezzük azt, hogy a valóság kedvezőbb, mint a válaszokból kikerekedő kép. Nos, ameddig a szépítéshez találunk okokat, a „csúfításnak” – egyes személyek extrémításán kívül – semmilyen indítéka nem lehet.

Az általános képen belül azonban érdekes eltérések vannak. Azok választanák legkevésbé ugyanezt az iskolát, akiket a szülői akarat parancsolt ide. És arra, hogy ez a típusú iskolaválasztás a gimnáziumi évek alatt állandó konfliktusforrás lehetett szülő és gyermek között, az utal, hogy éppen az a szülőcsoport volt az iskolával a legkevésbé elégedett, amely maga választotta a gyerekeknek. Másik eltérés az apa iskolai végzettsége szerint adódik: legnagyobb arányban a legalacsonyabb iskolai végzettségű apák gyerekei választanák ugyanezt az iskolát, ami feltehetően látóköriük és áttekintésük szűkebb voltával magyarázható. A legmarkánsabb különbség az iskolafenntartók szerint mutatkozik: legkevésbé az alapítványi gimnáziumokkal elégedettek, mert innen választanának másik iskolát legnagyobb arányban (35 százalék); ezt követik az egyházi gimnáziumok 30 százalékkal; az önkormányzatiakkal csak 22 százalék elégedetlen.

3 táblázat. A szülő és a gyerek elégedettségének egymáshoz való viszonya (százalékban)

Ha most döntene...	Beváltotta-e az iskola szülei reményét?			Átlag
	teljesen	részben	egyáltalán nem	
Ugyanide jöjné	93	71	24	75
Másik gimnáziumba menne	3	7	18	7
Szakközépiskolába menne	1	6	13	5
Valahova máshova	3	16	45	13
Összesen	100	100	100	100

A gyerekek saját és a szülőknek tulajdonított véleménye között koherencia van, amennyiben azok a gyerekek választanák legnagyobb arányban ugyanezt az iskolát, akiknek szülei a legelégedettebbek. (3. táblázat) Biztosan van olyan gyerek, aki – oldandó a feszültséget – összesímítja szülei és saját véleményét az iskoláról, a családok többségében azonban minden bizonnyal tényleges az összhang a gimnázium megítélésében. Ezt látszik igazolni az is, hogy mind a gyerek véleménye, mind a szülőknek tulajdonított vélemény szignifikánsan különbözik az apa iskolai végzettsége szerint. Minél iskolázottabb az apa, annál kevésbé érzi úgy, hogy az iskolához fűződő reményei beváltak, és – mint láttuk – annál nagyobb arányban választana a gyerek másik iskolát, ha most döntene. Ez pedig csak úgy lehetséges, hogy az iskola, a tanulás a családi diskurzus mindennapi témája, amelyben nagyjából konszenzus alakul ki szülők és gyerekek között.

Ha a szülők elégedettségét iskolafenntartó szerint nézzük, akkor azt látjuk, hogy a legelégedettebbek az önkormányzati gimnáziumba járók szülei, őket követik az egyháziak, és a legkevésbé elégedettek az alapítványi iskolába járók szülei. Első pillantásra nem lehet eldönteni, hogy ebben pusztán az a tény tükröződik, hogy az alapítványi gimnáziumokba járóknál a legmagasabb a szülők átlagos iskolai végzettsége, és a magasabb iskolai végzettségű szülők kritikusabb beállítottságáról van-e szó, vagy a vélemény az iskoláról mond valamit. Ha külön-külön megnézzük az egyes fenntartókat, akkor azt látjuk, hogy a kevésbé kritikus alacsonyabb iskolai végzettségű szülő és a magasabb végzettségű

kritikusabb szülő közötti különbség csak az önkormányzati gimnáziumok esetében szignifikáns, a másik két fenntartónál nem. Ennek valószínűleg az az oka, hogy míg az önkormányzati gimnáziumok választását egyetlen szempont – az iskola feltételezett színvonala – determinálja, az egyházi és alapítványi gimnáziumok választásánál egyéb szempontok is közrejátszanak. Alapítványi gimnáziumba a szülők vagy azért viszik gyerekeiket, mert tanulási nehézségeit máshol nem tudnák kezelni, vagy azért, mert egy szabadabb, gyermekbarát iskolát képzelnek neki, vagy azért, mert érzelmileg és szellemileg elhanyagolt, kezelhetetlen csemetéjüket másutt nem viselnék el. Egyházi iskolába a szülők azért viszik gyerekeiket, mert ott elérik, hogy „a kereszténységet életformának tekintse”, vagy mert „olyan keresztény szellemiségű értékvilágot sajátíttatnak el vele, amelyben a világ dolgainak értékét a mindenség viszonyítási rendjében ismeri fel”, vagy arra nevelik, hogy „elkötelezetten krisztusi életre törekedjen”. Amikor tehát az egyházi és az alapítványi gimnáziumba járó gyerekek szülei utólag, az érettségi évében véleményt alkotnak, akkor a különböző szempontok keveredése nehezzé teszi számukra az egyértelmű minősítést.

Talán kevésbé „veszélyesnek” tűnt arra a kérdésre válaszolni, hogy „Volt-e olyan pillanat, amikor iskolát akart változtatni?”, mert többen vallották be, hogy volt ilyen pillanat, mint amennyien érettségi előtt állva másik iskolát választanának. (4. táblázat) Amíg mindössze a megkérdezettek negyedrésze választana másik iskolát, ha újra dönthetne, addig 45 százalékuk vall olyan pillanatról a gimnáziumi évek alatt, amikor szívesen változtatott volna iskolát. Az önkormányzati iskolákban az átlagnál kevesebben éltek át ilyen pillanatot (41 százalék), az egyházi gimnáziumokban azonban jóval többen (55 százalék) és az alapítványiakban is az átlag fölött (51 százalék).

Amikor azonban az ilyen pillanatot átélőket arról kérdeztük, hogy mi volt az ok, amiért iskolát változtattak volna, akkor ismét belépett a félelem, mert több mint negyedrészüik nem válaszolt. (4) Akik viszont igen, azok jellegzetesen megoszló válaszokat adtak. (4. táblázat)

4. táblázat. Az iskolaváltoztatási szándék motívuma az iskolafenntartó szerint (%)

Miért volt olyan pillanat, amikor iskolát akart változtatni?	Az iskola fenntartója		
	önkormányzat N=556	egyház N=245	alapítvány N=73
gyenge színvonal	19	14	29
rossz osztályközösség	11	4	8
konkrét tanári konfliktus	15	13	5
túl nehéz	13	11	3
iskola szelleme	7	26	11
egyéb*	35	32	44
összesen	100	100	100

* Az „egyéb” kategóriában olyan sokféle válasz van, hogy egyik típus sem éri el a föltötte lévő kategóriák bármelyikének a mennyiségét.

A „rossz osztályközösség”, a „tanárokkal való konfliktus” és a „túl nehéz” válasz az önkormányzati gimnáziumokban volt a legnagyobb arányú. Tekintettel arra, hogy a vizsgálat önkormányzati mintájában csak hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumok szerepeltek, vagyis a közkeletű kifejezéssel „versenyistállóknak” nevezett iskolák, megállapíthatjuk, hogy a közöségek kialakulásának ez a kizárólag a teljesítményre koncentrálo iskolai légkör kedvez a legkevésbé. Ez persze ugyanakkor „túl nehéz” is, és együtt jár a legszigorúbb felvételi szelekcióval, egyszersmind a legjobb kimeneti eredményekkel: az Országos Középszintű Tanulmányi Versenyeken való jó szerepléssel és a sikeres egyetemi felvétellel. (Andor, 2004)

Tanárokkal való konfliktusokról az alapítványi iskolákban számolnak be a legkisebb arányban. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy az alapítványi iskoláknak három, egy-

mástól élesen eltérő típusa van. Az első típus a missziót teljesítő, amely tulajdonképpen az állam feladatát vállalja át: arra szerveződött, hogy a tanulási nehézségekkel vagy szociális problémákkal küszködő gyermekeket próbálja elvezetni a megfelelő végzettségig. A második típusban pedagógiai megszállottak fogtak össze, hogy az iskolák túlnyomó többségében érvényes pedagógiai paradigma helyett egy másfajta paradigmát valósítsanak meg: a szabadabb, gyerekbarát és hatékony iskolát. A harmadik típus a pénzre szerveződött: arra, hogy gazdagok érzelmileg és szellemileg elhanyagolt, kezelhetetlen csemetéinek adjon bizonyítványt. Ezekben az iskolákban nem a színvonal a legfontosabb, hanem az, hogy el ne veszítsék a pénzes kuncsaftot. Az adatok azt mutatják, hogy a tanulók számát tekintve a harmadik típus dominál. Ebben a típusban a legyenhébb a felvételi szelekció, a tanárok kerülnek a konfliktusokat, és kevesebbet követelnek. Nem véletlen, hogy az alapítványi gimnáziumokban panaszkodnak legnagyobb arányban a gyenge színvonalra, és legkevesebben arra, hogy túl nehéz az iskola. Ez nem pusztán szubjektív érzés, tükröződik az eredményekben is: Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen az alapítványi gimnáziumokba járók szerepelnek a leggyengébben, érettségi előtt állva itt tervezik a legkevesebben, hogy továbbtanulnak, és itt a legalacsonyabb a felsőfokú tanintézetbe sikeresen felvételizettek aránya is.

Az egyházi gimnáziumba járók legkirívóbb adata az „iskola szellemének” 26 százalékos említése. Felmerül a kérdés, hogy mire gondoltak azok, akik erre panaszkodtak. Nos, a szöveges válaszok között ilyeneket olvashattunk:

Mert csalódtam benne a képmutatása miatt.

Az egész X. Gimnázium túl kötött, megakadályozza a szabad, egészséges gondolkodást.

Az iskola felfogása néha érthetetlen számomra.

Az egész iskola az álszentség példája. A tanárok legtöbbször nem nézi a diákság érdekeit. A diákságnak kb. 45 százaléka idegileg kikészül.

Elegem volt már az egész rendszerből, légkörből.

Nehezen szoktam hozzá az egyes tanárok okozta légkörhöz, és főleg ahhoz, hogy itt a legtöbb diák képmutató, úgymond álszent. Aki pedig önmagát adja, az általában az ügyeletes botrányhős.

Nem egészen tudok azonosulni az iskola szellemével. Túl merev és konzervatív.

Úgy érzem, túlságosan meg akarják határozni az életemet, olyanokba szólnak bele, amik csak rám tartoznának.

Mi lesz az érettségi után?

A gimnáziumi érettségi előtt állók 40 százalékának (1049 fő) még nincs határozott elképzelése arról, hogy az élet mely területén akar boldogulni. Ez a magasnak tekinthető arány annak köszönhető, hogy gimnáziumba eleve azoknak a családoknak a gyermekei mennek, akiknek szülei a lehető legtovább ki akarják tolni a pályaválasztást. Egy 1997-es vizsgálat kimutatta, hogy a gimnáziumban továbbtanulók szüleinek 56 százaléka gondolja úgy, hogy a gyerek csak 16 éves kora után elég érett az szakmaválasztásra, míg a szakközépiskolába járó gyerekek szüleinek 42 százaléka, a szakmunkásképzőbe járóknak pedig csak 24 százaléka tolná ki ennyire a választást. Azt pedig ugyancsak ebből a vizsgálatból tudjuk, hogy a gimnáziumba járók szülei átlagosan magasabb iskolai végzettségűek, mint a szakközépiskolába járók szülei. (Andor és Liskó, 2000, 69.) A 2002-ben érettségi előtt álló gimnazistáknál hasonló a helyzet. Legnagyobb arányban (54 százalék) az alapítványi gimnáziumokba járók bizonytalanok, és valóban, itt a legtöbb a diplomás apa gyereke. Legkevesébe pedig az egyháziba gimnáziumba járók (33 százalék),

ahol a legkevesebb. Az alapítványi iskolákban még egy tényező növeli a bizonytalanok arányát: ide nagy arányban járnak gyengébb tanulmányi eredményű, magatartási problémákkal küszködő gyerekek, nem véletlen hát, hogy tizenhét éves korukban nem tudják, mihez kezdjenek az életükkel.

Nehezebb magyarázatot találni az egyházi és az önkormányzati gimnáziumok közti különbségre. Az egyházi gimnáziumba járók különböző jellemzőit vizsgálva sajátos kép bontakozik ki (lásd *Andor*, 2003). Jellemző módon vidékiek, sőt többségük falusi (55 százalék), és még a városiak nagyobb része is kisvárosba való. Az apák között az átlagnál magasabb az állami vagy költségvetési szervezetnél dolgozók, illetőleg az egyszemélyes vállalkozók vagy magángazdák aránya. Az anyák az átlagnál nagyobb arányban dolgoznak költségvetési szervezetnél adminisztrátorként, ráadásul az átlagnál nagyobb arányban munkanélküliek vagy rokkantnyugdíjasok (ami a munkanélküliség rejtett formája). Az egyházi gimnáziumba járók családjának vagyoni helyzete az átlagnál rosszabb, és az átlagnál nagyobb arányban élnek háromgenerációs családban, együtt a nagyszülőkkel. Összességében egy beszűkültebb, konzervatívabb világ képe bontakozik ki előttünk, ahol a vágyak kevésbé szárnyalnak, és a reálisnak ítélt lehetőség is kevesebb. És kisebb a hit, hogy „bármilyen lehet”. Ezt egészíti ki a tanulatlan, periférián lévő ember kivagyisága: a tanulatlan apák gyermekei az egyetemmel végzett apák gyermekeinél, a községben lakók pedig a városban lakóknál nagyobb arányban értenek egyet azzal a felszínes publicisztikai igazsággal, hogy „Ma már nem kell feltétlenül diploma az érvényesüléshez”, illetőleg azzal, hogy „Jobb megélhetést talál az, aki nem tanul”. És mivel lelkük mélyén érzik, hogy ez önáltatás, szükség van az önigazolásra is: a tovább nem tanuló falun lakó vagy tanulatlan családból származó gyerekek nagyobb arányban indokolják döntésüket azzal, hogy „Nincs fejem az ilyenfajta tanuláshoz”, mint városiak vagy iskolázott családból származó társaik. (*ELTE*, 1998) Ha pedig mégis tervezik a továbbtanulást, az átlagosnál nagyobb arányban jelentkeznek kisebb presztízsű felsőfokú intézménybe (lásd *Andor*, 2004), ahová ugyan könnyebb bejutni, de egyben az életpálya lehetőségeit is szűkíti. Valószínűleg ezeknek a tényezőknek az összjátéka eredményezi a gyorsabb döntést.

Természetesen nem csak azt érdemes megnézni, hogy van-e az érettségi előtt állóknak pályaelképzelésük vagy nincs, hanem azt is, hogy ha van, akkor ez milyen. A határozott elképzeléssel rendelkezők a következő foglalkozásokat favorizálják rangsorba állítva (5. táblázat utolsó oszlopa): legtöbben választják, és így egy képzeletbeli rangsorban első helyen áll az összefoglalóan „gazdasági életnek” nevezett tevékenységcsoport, ahová a kereskedelmet, a bankszakmát és a „menedzseri” állásokat (sokan csak ezzel a divatos szóval jelezték terveiket) soroltam. Ezt követi a pedagógus pálya, harmadik a rangsorban a jogi pálya, negyedik az informatika, ötödik a műszaki pálya, hatodik az egészségügy, hetedik a tudomány, nyolcadik az idegenforgalom és vendéglátás, kilencedik a művészet, tizedik a média, tizenegyedik valamelyik fegyveres szervezet (rendőrség, katonaság, vámórság), és utolsó az agrárium.

Ha az apa iskolai végzettsége szerint nézzük a pályaválasztási elképzeléseket, akkor a legjellegzetesebb elmozdulást a pedagógus hivatás mutatja: minél iskolázottabb az apa, annál hátrébb szorul. A legkevésbé iskolázott apák gyermekei első helyen jelölik meg, a szakmunkásképzőt vagy középiskolát végzett apáké második helyen, a főiskolát vagy egyetemet végzeteké 6–7. helyen. A többi pálya rangsorbeli helyének alakulása nem mutat ehhez hasonló szabályosságot. Vannak különbségek, de nem mutatkozik bennük ilyesféle határozott tendencia.

Nem új jelenség, hogy az intergenerációs mobilitásban az értelmiségi lét felé tett első lépés a pedagógus pálya felé visz. Így volt ez száz évvel ezelőtt is, és így van most is. Amíg a legfeljebb 8 általánost végzett apák gyermekeinek 23 százaléka választja a pedagógus pályát, addig az egyetemi végzettségűeknek csak 7 százaléka. Ezen belül pedig (ha csak a pedagóguspályát választókat nézzük) ez a bizonyos első lépés is csak egy kis lé-

5. táblázat. Az élet mely területén akar dolgozni az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (az említési gyakoriság rangsora szerint)

Rangsor	Az apa iskolai végzettsége					Minta
	legfeljebb 8 általános	szakmunkás - képző	érettségi	főiskola	egyetem	
1.	pedagógus	gazdasági	gazdasági	gazdasági	gazdasági	gazdasági
2.	műszaki	pedagógus	pedagógus	jogi pálya	eü. pálya	pedagógus
3.	informatika	tudomány	informatika	műszaki	informatika	jogi pálya
4.	jogi pálya	idegenforg	jogi pálya	művészet	jogi pálya	informatika
5.	gazdasági	informatika	eü. pálya	eü. pálya	műszaki	műszaki
6.	eü. pálya	fegyveres sz.	idegenforg	informatika	pedagógus	eü. pálya
7.	média	műszaki	tudomány	pedagógus	tudomány	tudomány
8.	fegyveres sz.	jogi pálya	műszaki	tudomány	idegenforg.	idegenforg.
9.	tudomány	média	művészet	idegenforg.	média	művészet
10.	agrárium	eü. pálya	média	fegyveres sz.	agrárium	média
11.	–	művészet	fegyveres sz.	média	művészet	fegyveres sz.
12.	–	agrárium	agrárium	agrárium	fegyveres sz.	agrárium

pés: nem a középiskolai tanári pálya, hanem a tanítói vagy az általános iskolai tanári. A legfeljebb nyolc általános végzett apák összes gyermeke főiskolára jelentkezett, és ahogy megyünk fölfelé az apák iskolai végzettsége mentén, úgy nő az egyetemre jelentkezők, tehát a középiskolai tanári pályát megcélzóak aránya. (6. táblázat)

6. táblázat. A pedagógus pályára készülőök továbbtanulási tervei az apa iskolai végzettsége szerint (%)

Hova jelentkezett első helyen?	Édes/nevelőapa legmagasabb iskolai végzettsége				
	legfeljebb 8 általános	szakmunkás - képző	érettségi	főiskola	egyetem
Egyetem	9	51	60	81	89
Főiskola	91	49	40	19	11
Összesen	100	100	100	100	100

Az eddigieket alátámasztó, érdekes különbségeket látunk abban, hogy a különböző foglalkozásokra készülő diákok hogyan oszlanak meg apjuk iskolai végzettsége szerint. (7. táblázat) A pedagógus pályára készülőök zöme (81 százalék) olyan családból jön, ahol az apa legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb érettségi, és ebből 32 százalék esetében még érettségénél is kevesebb. Ez az arány még az utána következő közgazdasági pályánál is csak 16 százalék, az orvosinál pedig csupán 5 százalék.

7. táblázat. Különböző foglalkozási pályákra készülés az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

Édes/nevelőapa iskolai végzettsége	Milyen foglalkozásra készül			
	Orvosira N=67	Jogira N=208	Pedagógusira N=205	Közgazdaságra N=493
Érettségénél kevesebb	5	13	32	16
Érettségi	31	33	49	37
Főiskola	19	27	10	19
Egyetem	45	27	9	28
Összesen	100	100	100	100

Az életpálya bizonytalansága ellenére némi eltökéltség is tetten érhető – legalábbis abban, hogy tovább akarnak tanulni. A vizsgálat idején a tanulóknak már be kellett adniuk a főiskolai, egyetemi jelentkezéseket, és még annak a bizonyos 40 százaléknak (1049 fő) a 87 százaléka is jelentkezett valahova, akinek semmilyen elképzelése sincs életpályájáról. A többség tehát valamilyen felsőfokú végzettséggel tervezi felnőtt élete kezdetét.

Még arra a kérdésre is, hogy „Mit csinál, ha nem veszik föl egyetemre vagy főiskolára?“, mindössze a megkérdezettek 8 százaléka (209 fő) válaszolta azt, hogy nem tudja, és 12 százaléka (315 fő) azt, hogy szakmát tanul. Ez utóbbiak háromnegyed része olyan családból való, ahol az apa legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb érettségi. A többiek nem mondanak le arról, hogy újra próbálkozzanak.

További kérdés, hogy a cselekedetek mennyire fedik az elképzeléseket. Maga az egyetemre/főiskolára jelentkezés koherenciát mutat a pályaelképzelésekkel. A határozott elképzeléssel rendelkezők 83 százaléka olyan szakra adta be jelentkezését első helyen, amely megfelel választott hivatásának, 12 százaléka rokonterületnek tekinthető szakra, és mindössze 5 százalék teljesen más területre. E tekintetben sem az iskola telephelye vagy fenntartója, sem a tanulók neme, sem aszerint, hogy négy-, hat- vagy nyolcosztályosba jár, sem a szülők iskolai végzettsége, sem a család vagyoni helyzete, sem lakhelye szerint nincs szignifikáns különbség. Különbség egyedül a személyes képességekre utaló mutatóban, a kérdőív kitöltésének hibaszázaléka szerint látható. (8. táblázat) A kérdőív kitöltésénél kétfajta hibát regisztráltam: a válaszhianyot és az illogikus választ. Nem vettem válaszhianyot, ha valaki olyan típusú kérdésre nem válaszolt, amelynél a személyiségi jogok védelmét lehet feltételezni. (Így például válaszhianyot vettem, ha valaki nem tudta a szülei iskolai végzettségét, de nem értékeltem ekként, ha nem válaszolt a család vagyoni helyzetét vagy a zsebpénzét firtató kérdésre.) Illogikus válasznak vettem, ha a különböző kérdésekre adott válaszok logikai illeszkedése sérült. (Például, ha valaki apja jelenlegi foglalkozásánál azt jelölte, hogy „vállalkozó”, a munkahely típusánál pedig azt, hogy „költségvetési intézmény”). A változó kialakításánál az illogikus válaszokat nagyobb súllyal vettem számításba, mint a válaszhianyokat.

8. táblázat. A pályaelképzelések és a felsőfokú jelentkezés koherenciája a kérdőív helyre kitöltése szerint (%)

Hibaszázalék a kérdőív kitöltésében	Pályaelképzelés és első helyre jelentkezés			Átlag N=1141
	Azonos N=946	Rokonterület N=132	Teljesen más N=63	
hibátlan	32	26	13	30
1–4,9%	44	55	46	46
5–9,9%	17	15	21	17
10% és több	7	4	20	5
Összesen	100	100	100	100

A kérdőívet azok a gyerekek töltötték ki legnagyobb arányban hibátlanul, akiknél a pályaelképzelés összhangban van a felsőfokú jelentkezéssel; a legtöbb hibával pedig azok, akiknél ez az összhang hiányzik. De egy fordított százalékolás eredményeképpen úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kérdőívet hibátlanul kitöltők jelentkeztek legnagyobb arányban a pályaelképzelésnek megfelelő felsőfokú intézménybe, míg a legtöbb hibával kitöltők épp fordítva. Vagyis az összefüggés tagadhatatlanul fennáll (a χ^2 próba szerint $p=0,000$). De a kérdőív kitöltése a jelentkezés sikerességével is összefüggésben van: a hibátlanul kitöltött kérdőívek gazdáinak 63 százalékát egyetemre vették fel, és ahogy nő a hibaszázalék, úgy csökken ez az arány.

Ebből az utóbbi eredményből látszik, hogy a sorsokat azért nem kizárólag a társadalmi meghatározottság alakítja, hanem a személyes képességek is. Csak az nem mindegy, hol van a startvonal, ahonnan egy-egy gyerek élete elindul.

Jegyzet

(1) Ezek az arányok kortól és politikai berendezkedéstől függetlenül kéréletlenül állandóságot mutatnak. Az 1912/13-as és az 1929/30-as tanévből tudunk hasonló adatokat képezni a gimnáziumra vonatkozóan, bár a kimutatásokban nem a szülők iskolai végzettsége, hanem foglalkozása szerepel. Ma már eldönthetetlen, hogy a földbirtokos, bányá- és gyártulajdonos, nagykereskedő, köztisztviselő stb. apák rendelkeztek-e egyetemi diplo-

mával vagy sem, az azonban majdnem biztos, hogy a statisztikában munkásként és napszámosként szereplők zöme iskolázatlan volt, és kisebb része legfeljebb szakmunkás végzettséggel rendelkezett. Nos, az ő gyerekeiknek a reprezentációja a gimnáziumban mind az első világháború előtt, mind a két háború között 0,2 és 0,4 között mozgott, vagyis épp annyi volt, mint 1997-ben a szerkezetváltó gimnáziumokban. (A számítások forrásai: *Magyarország története* 1978, 882.; Andorka, 1982, 41., 225.; 1910. és 1930 évi népszámlálás.)

(2) Más vizsgálatokból tudjuk, hogy az azonos érdemjegy eltérő tudást takar, és hogy a községi általános iskolákban átlagosan alacsonyabbak a követelmények; mérések egy-két évnyi tudásszint különbséget mutattak ki a fővárosi gyerekek javára. (Vári, 1997)

(3) Ez látszólag természetes, hiszen a gimnáziumnak és a szakközépiskolának eltérő a funkciója, de csak látszólag. Hiszen elvileg szakközépiskolából is lehet egyetemre menni, és a szakközépiskolások egyetemi végzettségű apáinak 69 százaléka úgy is gondolja, hogy egyetemi diploma megszerzéséig taníttatja gyermekét.

(4) A vizsgálat egyetlen vélemény-kérdésénél sem volt ilyen nagy (26%) a „nem válaszolt” aránya.

Irodalom

Andor Mihály (1999): Az iskolákon át vezető út. *Új Pedagógiai Szemle*, 10.

Andor Mihály (2003): A gimnáziumok rekrutációja. *Magyar Pedagógia*, 3.

Andor Mihály (2004): Gazdagság és eredményesség. *Iskolakultúra*, 4.

Andorka Rudolf (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Gondolat, Budapest.

ELTE (1998): Az ELTE Szociológiai Intézete érettségizők körében végzett teljeskörű felvételésnek system fájlja.

Harcza István (1995): „Társadalmi folyamatok a fiatal generációk körében”. In: Gázsó Ferenc – Stumpf István (szerk): *Vesztések, ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest.

Magyarország története 1890–1918 (1978): 7. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MTA-kutatás (1998): *Andor Mihály és Liskó Ilona közös kutatása a középiskola-választásról*.

Vári Péter (1997, szerk.): *MONITOR '95: A tanulók tudásának felmérése*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

Az Iskolakultúra könyveiből